

Jørund Hassel

ARBEIDSTID, SKIFT OG TURNUS

- og helse

GYLDENDAL

ARBEIDSTID, SKIFT OG TURNUS

JØRUND HASSEL

ARBEIDSTID, SKIFT OG TURNUS – OG HELSE

GYLDENDAL

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2018

1. utgave, 1. opplag 2018

ISBN 978-82-05-50081-5

Omslagsfoto: © Maciej Noskowski

Omslagsdesign: Gyldendal

Sats: HAVE A BOOK

Brødtekst: Minion 10,5/15 pkt

Papir: 90 g Amber graphic

Trykk: Dimograf, Polen 2018

Alle henvendelser om boken kan rettes til

Gyldendal Akademisk

Postboks 6730 St. Olavs plass

0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk

akademisk@gyldendal.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven
eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR,
interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i
strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning,
og kan straffes med bøter eller fengsel.

Alle Gyldendals bøker er produsert i miljøsertifiserte trykkerier.

Se www.gyldendal.no/miljo

Forord

På midten av 1970-tallet ble jeg valgt til ungdomsrepresentant i konduktørforeningen i NSB i Oslo. Som ganske fersk og uten nevneverdig opplæring i lov- og avtaleverk skulle jeg få en veldig bratt læringskurve. Ledelsen i NSB hadde utarbeidet nye vaktplaner for om lag 300 konduktører. Planene var oppe til godkjenning på et medlemsmøte. Det var misnøye med mange påfølgende kveldsvakter og lite variasjon. I tillegg var det lagt opp til inntil ti dager på rad med tjeneste. Det var selvsagt lange friperioder før og etter en slik arbeidsintensiv periode. Likevel, ett av medlemmene ga uttrykk for at han ikke hadde helse til en slik arbeidsintensiv periode. Og han fikk støtte fra flere. I debatten kom jeg til å uttrykke at «dette kan vi ikke finne oss i».

Vaktplanene ble ikke godkjent av medlemsmøtet, og forslaget ble sendt tilbake til administrasjonen. Foreningen ble deretter pålagt å fremme et motforslag. Av alle ting – etter å ha åpnet munnen på medlemsmøtet – ble undertegnede og én til oppnevnt til å utarbeide et endringsforslag. Den andre ble sykmeldt, så der satt jeg plutselig med en oppgave jeg egentlig ikke hadde kompetanse til å gjøre. Siden det var brudd mellom foreningen og ledelsen, var det liten støtte å få fra arbeidsgiversiden.

Det fantes ikke noen lærebok eller noe oppslagsverk utover at NSB hadde en egen særavtale på arbeidstid. Støtten jeg fikk underveis, var fra to av styremedlemmene i foreningen.

Fristen på fire dager til å fremme motforslag ga oss noen travle dager, men motforslaget ble levert. Det viste seg at én vakt ikke var dekket, og at én vakt ble dekket dobbelt opp på én av ukedagene. Det viser at man fort kan se seg blind når man skal fordele vakter til 300 personer.

Lærdommen av denne prosessen var at ledelsen ikke hadde tatt nok hensyn til helsespørsmål i oppsettet, noe som hadde stor betydning for enkelte. Hovedprinsippet vi benyttet, var naturlig nok at vaktplanen måtte være lovlig i henhold til regelverket om arbeidstid (tilstrekkelig opphold mellom dagsverk, dagsverkets lengde o.l.). Vi erfarte at det ikke er nok å kunne særavtalen om arbeidstid (tariffavtalen). Man må også ha god kunnskap om tilstøtende tariffavtaler og annet lov- og avtaleverk som har betydning for arbeidstiden: tidsfrister for endring av tariffavtaler, ferie og arbeidsmiljø.

I dag gjøres det meste av arbeidet med oppsett av vaktplaner elektronisk. Men fortsatt er det slik at elektronisk utstyr ikke tar hensyn til helse, miljø og sikkerhet og sosiale og velferdsmessige forhold. Og fortsatt er det slik at ledelse, tillitsvalgte og tilsynsmyndigheter må lære seg å lese, forstå og se ulike vakter i sammenheng for å lykkes med målsettingen om helsefremmende arbeidsplasser.

Et godt hjelpemiddel gjør oppgaven enklere for den som står med ansvaret for å bygge eller godkjenne arbeidstidsordninger. Denne boka er et forsøk på å få leseren til å se lov- og avtaleverk og helse i sammenheng og dermed gjøre det enklere å lage gode vaktplaner. Den omtaler også teknikker som gjør at man slipper å dobbeltdekke vakter, glemme enkelte vakter o.l.

En stor takk til LOs første nestleder Peggy Hessen Følsvik og til Arne Bernhardsen og Lilian Kongshavn i Gyldendal Norsk Forlag for at denne boka ble til.

Lillehammer, januar 2017

Jørund Hassel

Innhold

KAPITTEL 1 LOV, TARIFFAVTALER, HISTORISK

TILBAKEBLIKK OG ANSVAR	15
Spørsmål som må stilles, og spørsmål som krever svar	15
Arbeidstid, kjøretid og hviletid	16
Butikk, kjedeoppkjøp og endrede åpningstider	17
Et tilbakeblikk	19
Fra vernebestemmelser til helsefremming	21
Tariffavtalene inngås mellom arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjon	21
Arbeidstidsordninger under press	22
Arbeidstid i lov- og avtaleverk	23
Arbeidsplaner og vaktplaner	24
Arbeidsgivers ansvar	24
Flere arbeidsgivere på ett sted	25
Flere jobber i ledende stilling eller særlig uavhengig stilling	26
Tillitsvalgte roller	27
Tillitsvalgt etter hovedavtalen	27
Tillitsvalgt etter vedtekter	28
Arbeidsmiljøutvalg	28
«Tillitsvalgt» etter arbeidsmiljøloven – verneombudet	29
Straffeansvar	29
Kunnskap og opplæring	31
Arbeidsavtale og ufravikelighet	32
Krav til skriftlig arbeidsavtale	32
Ufravikelighetsbestemmelser	33
Tariffavtale har normalt forrang foran arbeidsavtalen	34
Medbestemmelse	34
I virksomheter uten tariffavtale	34
I virksomheter med tariffavtale	35
Ulike typer drøftinger/forhandlinger	35
Tvister	37

KAPITTEL 2 HURTIGGUIDE FOR GODKJENNING AV VAKTPLANER	39
1 Hvem har roller når vaktplaner skal godkjennes?	39
2 Hvem har ansvar for at arbeidsmiljøloven etterleves?	40
3 Medbestemmelse	40
4 Viktige lover og avtaler	40
5 Viktige bestemmelser som skal etterleves, samt godkjenningsordninger	41
6 Avviksturnuser	42
7 Ukentlig arbeidstid	42
8 Årstimetall	42
9 Ferie	43
10 Prøvetid, oppsigelsesfrister, bekjentgjøringsfrister	43
11 Tvistemuligheter	43
Sjekkpunkter	43
Arbeidsgiveransvaret	43
Tillitsvalgte etter hovedavtalen	43
Tillitsvalgte etter arbeidsmiljøloven – verneombudet	44
Fagforeningene er de som best kan vurdere forsvarligheten av arbeidstidsordninger	44
KAPITTEL 3 KAN FASTSATT ARBEIDSTID ENDRES?	45
Lovens utgangspunkt	45
Kravet til skriftlighet	46
Feil praksis	46
Arbeidsavtalen og fleksibilitet	47
Oppsigelse av vaktplan	47
Krav til saklighet	47
Evaluering av vaktplaner	48
Kan arbeidstaker avstå fra å rette seg etter pålegg om endret arbeidstid?	48
Hvilke rettigheter har du som arbeidstaker?	49
Hvilke muligheter har den enkelte dersom arbeidsgiver står hardt på endringen?	49
KAPITTEL 4 KONSEKVENSER AV UBEKVEMME ARBEIDSTIDER	50
Helsefremmende arbeidsplasser	50
Endringer av arbeidsmiljøloven	51
Endringer i oppsigelsesvernet for eldre arbeidstakere	52
Ubekvemme arbeidstider – litt statistikk	53
Skift- og turnusarbeid og sykefravær	54
Redusert levealder	54
Lange dagsverk/skift og risiko for feilhandlinger	55
Nattarbeid og helse	59

Hvem tåler nattarbeid?	60
«A- og B-mennesker»	60
Skift- og turnusarbeid for eldre arbeidstakere	61
Skift- og turnusarbeid og de sosiale perspektivene	61
Nattarbeid – hva skjer med kroppen?	62
Skiftarbeid kan skade hjernen	63
Reaksjonsevnen	63
Kroppstemperatur og aktivitetsnivå	64
Sikkerhet og aktpågivenhet	65
Økonomi og nattarbeid	66
Vold og trusler forekommer hyppigst på kvelds- og nattetid	66
Konsekvenser for barn	67
Søvn og søvnunderskudd	67
Prioriter gode sovemuligheter	68
Er det fornuftig å sove før man skal på nattvakt?	69
Vær på vakt mot «søvnforstyrrelser»	69
Power naps / høneblunder	70
«Nye» samfunnsbehov	70
Indikerer brudd på arbeidstidsbestemmelsene en ny tid?	71
Sentralisering og sikkerhet	71
Frivillig eller ufrivillig deltid?	73
Posten og pakker må frem	73
Hvordan vurdere om arbeidstidsordningen er forsvarlig?	74
Hva kan belastende arbeidstidsordninger føre til?	74
Utvidede åpningstider innen servicenæringer	75
Unntak fra arbeidstidsordningen og tilrettelegging	75
Fritak fra nattarbeid	75
Rett til redusert arbeidstid	75
Sosiale belastninger	76
Helseutfall – hva sier forskningen?	77
Lettere psykiske lidelser	77
Mage- og tarmsykdommer	77
Hjerte- og karsykdommer	77
Muskel- og skjelettplager	78
Forplantningsskader	78
Lav fødselsvekt og for tidlig fødsel	79
Kreft	79
Fedme og skift- og turnusarbeid	81
Diabetes	81
Kosthold	82
Måltider, måltidenes sammensetning og kroppens virkemåter	82
Kroppens behov for mat	82

KAPITTEL 5 ARBEIDSMILJØLOVEN KAPITTEL 10	
– KORT GJENNOMGANG	85
Definisjoner	85
Arbeidstidsordninger	86
Arbeidsplan og vaktplan	87
Alminnelig arbeidstid	87
Gjennomsnittsberegning	90
Når det ikke er avtale om gjennomsnittsberegning	91
Når det inngås avtale om gjennomsnittsberegning	91
Avtale om gjennomsnittsberegning inngås	92
Overtid og midlertidige ansettelser – ny lovbestemmelse	92
Beregning av overtidstimer etter arbeidsmiljøloven	94
Avrunding ved overtid	97
Oversikt over arbeidstiden	99
Arbeidsfri	99
Hvilke regler gjelder når arbeidstakeren skal på kurs?	100
Pauser	101
Søndagsarbeid	102
Nattarbeid	103
Unntaksbestemmelser	104
Kapittel 11 om arbeid av barn og unge – korte kommentarer	106
KAPITTEL 6 ARBEIDSTIDSORDNINGER OG DEFINISJONER FRA A TIL Å ..	109
Skift og turnus	109
Skift	109
Turnus	110
Definisjon av begreper	110
Aktivitetsplan	110
Annet passende vern	110
Arbeid frem til kl. 23.00	110
Arbeidsgivers styringsrett	111
Arbeidsperiode	111
Arbeidsplan	111
Arbeidstid	111
Bakvakt (alarmvakt)	112
Bemanningsnorm	112
Beredskapsvakt/beredskapstjeneste på arbeidsstedet	112
Beredskapsvakt utenfor arbeidsstedet (hjemmevakt)	113
Beregnet tid	114
Bytte av vakter	114
Dagarbeid	115
Delt dagsverk (delt vakt / delt skift)	115
Deltidsansatt	115
Disponibelt skift / disponibel vakt	116

Driftstid	116
Døgnskille (døgn)	116
Ettskiftsordning	116
Fast skift	116
Femskiftsordning	116
Ferie	116
Ferieskiftplan	117
Fireskiftsordning	117
Fleksibel arbeidstid	117
Fleksible arbeidstidsordninger	117
Fleksiturnus / fleksible turnusordninger	117
Forlenget arbeidstid	118
Forskjøvet arbeidstid	118
Gjennomsnittsberegningsperiode	118
Grunnturnus	119
Hjelpeturnus	119
Hjemmevakt	119
I løpet av 24 timer	120
I løpet av sju dager	120
I løpet av 52 uker	120
Kjernetid	120
Kompenserende hvile	120
Lange skift («langskift»)	121
Lav grunnbemanning	121
Medleverturnus	121
Midlertidig ansatt / vikar	122
«Nordsjøturnus»	123
Normalarbeidsdagen	123
Omfordelt arbeidstid	123
Oppdragstimer (oppdragstid)	124
Passiv tjeneste / passiv vakt	124
Rammepersonell (reservepersonell)	124
Reisetid	124
Rotasjonsordninger	126
Røde dager	127
Sammenlignbart turnusarbeid	127
Skiftlag/vaktlag	127
Skiftlengder	127
Skiftordning	128
Skiftperiode/skiftsyklus	128
Skiftserie/skiftsekvens	128
Skifttype/skiftkoding	128
Skiftveksling	128
Sommertid og vintertid – vi stiller klokka	128
Springskift	129

Svart dag	129
Særavtale	129
Søn-, helge-, hellig- og høytidsdag	129
Tariffavtale	130
Tilgjengelighetsvakt	130
Tilleggslønn	131
Timebank	131
Toskiftsordning	131
Tredelt skift- eller turnusordning	131
Treskiftsordning	131
Turnusavtale/rammeavtale	132
Turnus på data	132
Turnusordninger	132
Ukekontinuerlig skiftordning	132
Ukentlig arbeidstid	132
Ukeskillet (i løpet av sju dager)	133
Ulempetillegg/ub-tillegg	133
Vakt på vaktrom	133
Vaktplan/vaktliste	133
Vikar	133
Vikar fra bemanningsbyrå	133
Vikar fra bemanningsbyrå (for staten)	134
Vikarpool	134
Virkedag	134
Ønsketurnus	134
Årskontinuerlig skiftordning / årsturnus/kalenderplan	134
Årstimetall	135
2–4-ordning	139
3 + 3-modellen (Harstadmodellen – forsøk fra omsorgsinstitusjon)	139
Nærmere omtale av enkelte begreper	139
Mer utdypende kommentarer til delte dagsverk	140
Timebank, grunnturnus, fleksible turnusordninger og avtale om turnus på data	142
Noen tips til hva en avtale om grunnturnus bør inneholde	145
Turnus på data	147
Hva kan jeg kreve av en fleksitidsordning?	148

KAPITTEL 7 UNNTAK OG AVVIK – DISPENSASJON

FRA ARBEIDSMILJØLOVENS BESTEMMELSER	152
Hvilke typer unntak fra arbeidsmiljølovens bestemmelser har vi for godkjenning av gjennomsnittsberegning av arbeidstiden?	153
Der det ikke er opprettet tariffavtale	153
Der det er opprettet tariffavtale	153
Der Arbeidstilsynet kan godkjenne unntak	154
Medleverforskriften for arbeid ved institusjoner	155

Transport – særskilte arbeidstidsbestemmelser	156
Arbeidstilsynets krav til saksbehandling ved unntak fra arbeidsmiljølovens bestemmelser	157
Over hvor lang tid kan en vaktplan gjennomsnittsberegnes?	158
Gjennomføring av ferie. Sykdom	158
Bestemmelsene for fravik fra arbeidstidsbestemmelsene i staten	161
Prosedyre ved fravik	162
Veiledning ved fravik	162

KAPITTEL 8 FORBEREDELSE FOR OPPSETT AV VAKTPLANER

Hjelpemidler	166
Vaktplanens innhold	167
Lovgiver har lagt føringer som er viktig å ha med seg når vaktplanens innhold skal utformes	167
Hva slags vaktplan skal vi ha?	168
«Klokketimer» kontra «beregnet tid»	168
Gangen i oppsett av vaktplan	169
1. Døgnrytmeplan	169
2. Bemanningsplan	169
3. Personelloversikt	169
4. Vaktlengder / koding av arbeidsplanen	169
5. To typer vaktplaner	170
6 a. Vaktplaner oppsatt etter arbeidsmiljøloven	171
6 b. Vaktplaner oppsatt etter tariffavtale	172
6 c. Vaktplaner oppsatt etter tariffavtale/forskrift	174
7. Hva forstås med «døgn», «uke» og «år»?	175
8. Hvor mange timer skal den enkelte arbeidstaker arbeide per uke?	175
9. Når skal man jobbe 33,6 timers arbeidsuke?	176
10. Utrekning av ukentlig timetall og stillingsstørrelse	177
11 a. Fridager	178
11 b. Fridager på vaktplanen	180
11 c. Fridager for personell i redusert stilling mv.	180

VEDLEGG PLASSERING AV VAKTER

Hvordan forebygge helseskader og risiko ved oppsett av vaktplaner?	182
Hvor mange timer per uke (gjennomsnittsberegning)?	183
Eksempel I – klokketimer	183
Eksempel II – vaktplaner med beregnet tid	188
Tid som grunnlag for økonomisk kompensasjon	198
Avvik i vaktplaner (helge- og høytidsdager)	199
Arbeidsmiljølovens bestemmelser for avvikling av søndagsarbeid	199
Praktisering av gjennomsnittsberegning på avviksturnuser	200
Når skal avviksturnuser/avvikskiftplaner varsles?	201
Når fridag i turnus faller på 1. nyttårsdag eller helge- eller høytidsdag	201
Noen viktige dommer	202

14 INNHOLD

1. Tolking av EUs arbeidstidsdirektiv / EU-domstolen	202
2. Gjennomsnittsberegning av arbeidstiden – RT-1998-1357	202
3. Ullevål-dommen – LB-2010-11335	202
4. Definisjon av «regelmessig søndagsarbeid»	202
5. Arbeidsdagens lengde for sjåfører – ARD-1996-108	202
LITTERATUR	203